

Հրատարակումներ Publications – Публикации

ԳՈՀԱՐ ՄՈՒՐԱԳՅԱՆ

Մաշտոցի անվան Մատենադարան

ՀՈՎՀԱՆ ԴԱՄԱՍԿԱՑՈՒՆ ՎԵՐԱԳՐՎԱԾ «ՅԱՂԱԳՍ ՀՌՈՎՄԷԱՑԻՈՑ» ԵՐԿՐ

Բանալի բառեր՝ *Եվստրատիոս Նիկիացի, հունական եկեղեցի, հռոմեական եկեղեցի, եկեղեցիների բաժանում, Նրուսաղեմի պատրիարք Հովհաննեսի «Սինոդիկոն», Միքայել Կերուլարիոս, Պետրոս Անտիոքացի, Փոտ պատրիարք:*

Հովհան Դամասկացու ԺԳ դարում Սիմեոն Պղնձահանեցու ձեռքով վրացերենից հայերեն թարգմանված երկերը՝ ձեռագրերում ուղեկցում է «Յաղագս հոովմէացոց» գրվածքը, իսկ հենց վերնագրում նշում կա՝ «Եւստրատի գրեալ Նիկիո»։ Նրանում հունական եկեղեցում ընդունված կարգերի տեսանկյունից քննադատվում է լատինական եկեղեցին։

Հունական և լատինական եկեղեցիների բաժանման՝ որպես տեղի ունեցած իրադարձությունների մասին պատկերացումը աստիճանաբար է ձևավորվել, իսկ արդեն 1054 թ. Անտիոքի պատրիարք Պետրոսը գրել է Հռոմի եպիսկոպոսի՝ իր արևելյան եղբայրներից անշատման մասին, և այդ միտքը կրկնել են ԺԱ-ԺԲ դարերի մի շարք հույն հեղինակներ։

Հրատարակվող երկի վերնագրում հիշատակվող Եվստրատիոսը Նիկիայի միտրոպոլիտն էր ԺԲ դարի սկզբին՝ փիլիսոփա Հովհաննես Խտալոսի աշակերտը։ Ն. Ակինյանը գրել է. «Ճիշտ նկատած է թարգմանիչը, թէ զսա Եւստրատի գրեալ Նիկիոյ մետրոպոլիտն»²։ Նա հեղինակել է Արիստոտելի գործերի մեկնություններ, նաև հույն-լատինական սքիզմի սկիզբը դրած կրոնական վեճերի

¹ Դրանք թվարկված են հետևյալ գրքում՝ **Հովհան Դամասկացի**, «Գիտելիտիկա» երկի հայերեն թարգմանությունները, Բնական բնագրեր և ուսումնասիրություն, աշխատասիրությամբ **Գ. Մուրադյանի (Հովհան Դամասկացի, Հայերեն թարգմանված երկեր, հ. Ա.)**, Երևան, 2019, էջ 12-15:

² **Ն. Ակինյան**, Սիմեոն Պղնձահանեցի և իր թարգմանությունները վրացերէնէ, Վիեննա, 1951, էջ 96:

շրջանակում գրված հակալատինական շորս երկ՝ նվիրված Սուրբ Հոգու բխմանը և բաղարջին³:

Սակայն համեմատությունը ցույց տվեց, որ «Յաղագս հռովմէացւոց» բնագիրը եվստրատիոսի գրվածքներից ոչ մեկի թարգմանությունը չէ: Այն սերտ առնչություն է ցուցաբերում Երուսաղեմի պատրիարք Հովհաննեսի անունով պահպանված «Մինողիկոնի» հետ: Հովհաննեսը Երուսաղեմի ութերորդ (ԺԲ դարի սկիզբ) կամ իններորդ (նույն դարի կեսեր) պատրիարքն է⁴: «Մինողիկոնը», որ պահպանվել է Միլանի Ամբրոսյան գրադարանի երկու ձեռագրում (*Ambr. Gr. 1 et 303*)⁵, հրատարակված չէ, սակայն նրա բովանդակության համառոտ վերաշարադրանքը Բարմինի գրքում⁶ ստիպում է ենթադրել, որ «Յաղագս հռովմէացւոց»-ը կարող էր վերջինիս թարգմանությունը լինել: Բացի այդ «Մինողիկոնը» բառացի զուգահեռներ է պարունակում Փոտ պատրիարքի «Սուրբ Հոգու խորհրդագրիտություն մասին» երկի հետ⁷, ինչպես նաև քաղվածքներ Փոտին վերագրված «Հին Հռոմի հետևորդների դեմ»⁸ գրվածքից⁹, և այդ երկուսի հետ համեմատությունն ավելի հավանական է դարձնում մեր ենթադրությունը:

Հովհաննես Երուսաղեմացու «Մինողիկոնի» աղբյուրներից մեկը՝ Կոստանդնուպոլսի պատրիարք Միքայել Կերուլարիոսի 1054 թ. Պետրոս Անտիոքացուն հղած նամակն է¹⁰, որի որոշ գրույթներ համընկնում են «Յաղագս հռովմէացւոց»-ի հետ:

Հռոմեացիների կրոնական և կենցաղային սովորույթներից նշվում են Հավատո հանգանակում սուրբ Հոգու բխմանը Filioque («և յՈրդուց») հավելումը¹¹,

³ Չորս երկ հրատարակված է հետևյալ ժողովածուում՝ **Α. Δημητράκοπουλος**, *Ἐκκλησιαστικὴ βιβλιοθήκη*, Λειψία, 1886, σσ. 47-71, 71- 84: Սուրբ Հոգուն նվիրված ևս մի երկ՝ **Евстратий Никейский**, “Слово о Всесвятом Духе”, в кн.: **А. В. Бармин**, *Полемика и схизма. История греко-латинских споров IX-XII веков*, Москва, 2006, сс. 520-567 (հունարեն բնագիրը զուգադիր ուսերեն թարգմանությամբ):

⁴ **А. В. Бармин**, *Полемика и схизма*, с. 107.

⁵ Նույն տեղում, էջ 110:

⁶ Նույն տեղում, էջ 287-290:

⁷ **Photii patriarchae** *De Sancti spiritus mystagogia* 32, PG 102, col. 279-392. այդ մասին՝ **А. В. Бармин**, *Полемика и схизма*, с. 110:

⁸ **Photii patriarchae** *Contra veteris Romae asseclas libellus ostendens, Spiritum sanctum ex solo Patre procedere, non vero etiam ex Filio 1*, PG 102, col. 392-400.

⁹ Բարմինի կարծիքով՝ այդ երկի իրական հեղինակը Եվփիմիոս Զիգադինոսն է (12-րդ դարի սկիզբ), տե՛ս **А. В. Бармин**, *Полемика и схизма*, с. 111, 157, ծան. 133:

¹⁰ **Michaelis sanctissimi archiepiscopi Constantinopolis... Cerularii** *Ad Petrum sanctissimum patriarcham... Antiochiae*, PG 120, col. 781-793.

¹¹ Որոշ լատինական եկեղեցիներում այդ հավելումն արվել է սկսած 6-րդ դարից, իսկ Հռոմի պատարագի մեջ այն մտցվել է 1014 թ.: Արևելյան ֆրիստոնեությունը մերժել է այդ հավելումը, համարելով այն Եփեսոսի տիեզերածաղովի 7-րդ կանոնի խախտում:

սրբերի նշխարներն ու պատկերները չպատվելը, պատարագի խորհուրդը բաղարջով անելը (այս առիթով հիշատակվում է նորկտակարանային Առ Գաղ. Ե 9 համարի՝ լատիններեն բնագրի տարբերությունը հունարենից), մկրտելիս մեկ անգամ ջրի մեջ ընկղմելը, ամեն շաբաթ պահճ պահելը, պատարագի ժամանակ «Միայն սուրբ, միայն Տէր Յիսուս Քրիստոս, որ ի փառս Աստուծոյ Հաւր, Հոգւով սրբով, ամին» ասելը, պիղծ կերակուրներ՝ այդ թվում խոզի ճարպ ուտելը, մորուքը սափրելը, եպիսկոպոսների՝ մատանի կրելը՝ իբր ամուսնանացած են եկեղեցու հետ, եղբայրներին՝ քույրերի հետ ամուսնանալը, քահանաների համար ամուսնանացած չլինելու պահանջը:

Այդ ավանդական մեղադրանքներին Հովհաննեսը տարբեր գնահատականներ է տալիս, քանզի ըստ նրա՝ դրանցից «ոմանք ոչ ի միտ առնլոյ արժանի են, և ոմանք անհաւատալիք են, ոմանք աննշանք են», քանզի, օրինակ՝ «առ մերս» (այսինքն՝ մեզանում) նույնպես տարածված է «պղծակերութիւն»-ը (չէ՞ որ բյուրթանացիները, թրակացիներն ու լիզիացիները ուտում են կանաչ փայտփորիկ, ցամաքային ոզնի և «ըզճկա» խորհրդավոր կենդանուն¹²): Նման պատճառաբանություններով արդարացնում է սափրվելը, ճարպ ուտելը, մատանի կրելը, հաստատելով իր փաստարկները Նոր Կտակարանով և Բարսեղ Կեսարացուց մեջբերումներով:

Քրիստոսի պատկերները և սրբերի նշխարները չպատվելը մեր հեղինակն անհավատալի է համարում (չէ՞ որ իրենց մոտ են Պողոսի և Պետրոսի նշխարները, որոնցով իրենք հպարտանում են, և հենց Հաղորհանուս պապն է յոթներորդ ժողովում հալածել ու անիծել պատկերամարտներին), իսկ ամուսնանալու արգելքն ու պատերազմում արյամբ պղծված ձեռքերով պատարագ մատուցելը՝ իրենց իսկ կանոնների խախտում, քանի որ «և մերն եպիսկոպոսք բազում ինչ առնեն արտաքոյ արինացն»:

Լատինացիների սովորույթներից միայն՝ «ոմանք փախչելիք և յետս ընկենլիք» են. դրանցից են «զմեռելոտիս» և «զհեղձեալս» ուտելը, ամեն շաբաթ պաս պահելը և պահքի առաջի երկուշաբթի միս ու պանիր ուտելը, քահանաների ամուսնանալու արգելքը, հաղորդությունը պատարագով քահանային համբուրելով փոխարինելը, մեկ ընկղմումով մկրտելը: Այս ամենը հաստատելու համար հիշատակվում են առաքելական («Կանոնագիրք հայոց»-ի «Երկրորդ առաքելական (Կղեմայ)») և վեցերորդ (այսինքն՝ Տրուլլյան հինգավեցյան) ժողովի կանոնները:

«Յաղագս հռովմէացւոց» երկում մանրամասն քննադատվում է հոռոմեացիների բաղարջակերությունը, այսինքն՝ անխմոր հացը պատարագի ժամանակ

¹² Առաջին երկուսի անունները մեր թարգմանության մեջ տառադարձված են հունարենից՝ «կոլիոս» և «էֆինաս», իսկ վերջինը նման չէ որևէ հունարեն բառի:

օգտագործելը: Նշվում է, որ եթե անգամ Պետրոսն ու Պողոսը սկզբում բաղարջ են տվել հռոմեացիներին «յաղագս նեղութեան ժամանակին և տկարութեան հաւատոյն», ապա հետագայում «ի նոցանէ փոփոխեալ եղև ի զաւրանալ հաւատոցն»: Նույնքան հանգամանալից կերպով քննարկվում է Filioque («և յՌդղոյ») ուսմունքը, որն, ըստ մեր հեղինակի՝ նորկտականային որոշ տեղիների սխալ մեկնաբանութեան հետևանք է: Այդ տեսակետը հերքվում է տասնվեց կետով:

«Յաղագս հռովմէացւոց»-ի վերջում հիշատակվում են հոգեմարտների ձեռքով աղավաղված կամ եկեղեցու համար անընդունելի հայտարարված մտքեր արտահայտած հին ու պատվարժան քրիստոնյա հեղինակներ (Ամբրոսիոսը, Ավգուստինոսը, Հիերոնիմոսը, Դիոնիսիոս Աղէքսանդրացին, Մեթոդիոս Պատարացին, Պանտենոսը, «Կլիմիոս Ստրոմատեցին», Պիերիոսը, Պամփիլոսը, Թեոգնոստոսը, Իրինեոս Լուգդունացին և Հիպպոլիտոսը¹³), ինչպես նաև Filioque-ին շանդրադարձած Հռոմի քահանայապետեր (Գրիգորիոս Տիալաւոսը¹⁴, 157 տարի անց նրա գրվածքները հունարեն թարգմանած Զաքարիան¹⁵) և պատարագի ժամանակ հավատամքը հունարեն կարգալ կարգադրած Լեոնն¹⁶ ու Բենեդիկտոսը¹⁷, և այդ ավանդույթը պահպանվեց մինչև Կոստանդնուպոլսի Սերգիոս պատրիարքի ժամանակները¹⁸:

Նման բովանդակությամբ մի շարք երկեր վերագրվել են նաև Հովհան Դամասկացուն¹⁹, ուստի և զարմանալի չէ, որ հայերեն թարգմանված «Յաղագս հռովմէացւոց» երկը ձեռագրերում ուղեկցում է վերջինիս գրվածքները:

¹³ Ամբրոսիոս Մեդիոլոնցի (340-397), Ավգուստինոս / Օգոստինոս Երանելի (354-430, անունը աղավաղված է «Աղկուստինոս»), Հիերոնիմոս Երանելի (345-420, Աստվածաշնչի լատիներեն թարգմանիչն է), Դիոնիսիոս Աղէքսանդրացի (Ալեքսանդրիայի եպիսկոպոս 248-264, բնագրում անունն է «Դիոնոս»), Մեթոդիոս Պատարացի (մհ. 311, նրա «Ազատ կամփի մասին» երկը Եգնիկ Կողբացու կարևոր աղբյուրներից է), Պանտենոս (մհ. ~ 200 թ., Ալեքսանդրիայի աստվածաբանական դպրոցի զուլա, կաթոլիկ և դպրական եկեղեցիների սուրբ), Պիերիոս (3-4-րդ դդ., ալեքսանդրյան աստվածաբան, բնագրում անունն է «Պերիոս»), Պամփիլոս Երուսաղեմացի (6-րդ դար, *Doctrina patrum* երկի հեղինակ), Թեոգնոստոս (210-270՝ ալեքսանդրացի աստվածաբան), Իրինեոս Լուգդունացի (130-202, նրա երկու գրվածք պահպանվել են հունարեն թարգմանությամբ) և Հիպպոլիտոս (բնագրում անունն է «Պիպոլիտ»)։ «Կլիմիոս Ստրոմատեցի» անունը հավանաբար «Ստրոմատա» երկի հեղինակ Կլեմես (Clemens / Κλήμενς) Ալեքսանդրացունն է (2-րդ դար)։

¹⁴ Գրիգոր Մեծ՝ Հռոմի պապ (590-604). Դիալոգոս (Dialogus) մականունը ստացել է որպես իտալացիների սրբերին նվիրված տրամախոսությունների հեղինակ։

¹⁵ Հռոմի պապ (741-752)։

¹⁶ Հռոմի պապ Լեոն III (795-816)։

¹⁷ Հռոմի պապ Բենեդիկտոս III (855-858)։ Համաձայն սփիզմի նվիրված մի շարք գրվածքներ՝ Բենեդիկտոսը, այլ ոչ թե Լեոնն էր կարգադրել հավատո հանգանակը կարգալ հունարեն, աե՛ս **Ա. Վ. Бармин**, *Полемика и схизма*, с. 118։

¹⁸ Կոստանդնուպոլսի Սերգիոս Բ պատրիարք (1001-1019), որի օրոք՝ ըստ ընդունված կարծիքի, տեղի է ունեցել հունական և լատինական եկեղեցիների միջև սփիզմը։

¹⁹ **Ա. Վ. Бармин**, *Полемика и схизма*, с. 160, 161.

«Յաղագս հոռվմէացոց» երկը թարգմանված է հունարենից: Անունները տառադարձված են ըստ հունարենի ժամանակի արտասանության, երբ γ -ն արտասանվել է «ղ», ոչ թե «գ» (*Թէոդոսոսոս, Լողդոնեցի, Տիալաղոս*), բայց և Սերգիոս, β -ն՝ ոչ թե «բ», այլ «վ» (*Վասիլիոս, Վենետիկոս*):

Չնայած ամբողջական սկզբնագիրը մեզ մատչելի չէ, զուգահեռ հունարեն հատվածները թույլ են տալիս մատնացույց անել հունարենից պատճենված բառեր՝ *πρόδρομος* – յառաջընթաց (*խոսքը Հովհաննես Կարապետի մասին է*), *προβολή* – առաջողականություն (*հիմաստով մոտ է հաջորդին*), *ἐκπόρευσις* – ելողություն (*խոսքը Հոգու բիման մասին է*), *μιαροφραγείν* – պղծակեր [*լինել*], *λαμπτήρ* – լուսատուրիչ, *τὸ τῆς μοναρχίας πολυῦμνητον* («միապետության խիստ գովելի լինելը») – բազմայգովություն միասկզբնութեան (*ἄρχῆ ἡ ζωάνω-կում է «սկիզբ» և «իշխանություն», և թարգմանված է սխալ՝ ըստ առաջին հիմաստի*):

Հունաբան քերականական ձևերից՝ «յիշատակիր», որ անկատար անցյալի կրավորական եզակի երրորդ դեմքն է:

Բնագիրը կազմելիս օգտագործել ենք հետևյալ ձեռագրերը՝

ՄՄ 63 (ԺԶ դար), 111ա-115բ,

ՄՄ 5859 (ԺԷ դար), 207ա-217բ,

ՄՄ 116 (ԺԶ դար), 247ա-255բ:

Այն պարունակում են նաև այլ ձեռագրեր՝ ՄՄ 103 (ԺԷ դար), 179-187, եղմ. 768 (1710), եղմ. 1035 (1604 թ.), Ղալաթիա 77 (ԺԸ դար), 87-109:

Տողատակում բերել ենք զուգահեռ հատվածներ Միքայել Կերուլարիոսի 1054 թ. Պետրոս Անտիոքացուն հղած նամակից և այլ հունարեն բնագրերից:

ԲՆԱԳԻՐ

Զ. Նորին²⁰ յաղագս հոռվմէացոց, թէ որպէս եղեն անմիաբան ի սոցանէ չորից եկեղեցեաց զսա եւատատի գրեալ Նիկիո մետրոպոլիտն

Երբեմն զի հանդարտություն ունէր եկեղեցական անդորրություն և միոյ և նոյն յամենեցունց պաշտելոյ Աստուծոյ՝ երեւ անձնատուրութեամբ և մի աստուածութեամբ խոստովանութիւն խաղաղութեամբ հաստատուն և անշարժ յաւագագոյնն Հոռմ և յայլ եկեղեցիս ամենայն աշխարհի, բարեպաշտութեամբ քաղաքավարէր և ուղղէր: Եւ որպէս բարեպաշտ ոք ևս առաւել աս-

²⁰ 5859 չիք 63 + բանի:

տուածային պապն Հռոմայ յաստուածային յիշատակ սրբոց պատրիարգացն²¹ յիշատակիր: Իսկ յաուրս Սերգիոսի Կոստանտինոպոլսի պատրիարգի արգելալ յամենեցոցն յիշատակ նորա ոչ առանց պատճառի երբևք, զի ոչ եթէ սոքա արգելեալ խնդրելով ինչ ի խնդրո նոցա ուղղել, այլ նա խնդրէր սոցա ամենեցուն հաղորդ կարգին նորա լինել, այլ սոքա ոչ հաւանեալ ոչ առանց պատճառի և ոչ, որպէս ասի՝ պատահմամբ ինչ և առանց տեսանելոյ, այլ յիրաւի վասն խոստովանելոց պատճառանաց ինչ:

Վասն զի պղծակերբ են հռոմայեցիք և գերծեն զմիւրուս²²՝ ոչ միայն աշխարհիկք, այլ և քահանայապետք և կրօնատարք, և խոզից ճարպ ուտեն²³ և մատանի զգեմուն եպիսկոպոսումք. ասեն՝ այս նշան է հարսնացելոց մերոց եկեղեցեաց²⁴: Եւ ընդ այսց ամենեցուն ոչ պատուեն զնշխարս սրբոց և զպատկերս նոցա և բազում եղբարս զբազում բոյրս առնուն ի կնութիւն²⁵: Ուտեն և զմեղերտիս, զհեղձեալս և զամենայն անուտելի զազանս և ի պահս առնեն զամենայն շաբաթս տարոյն²⁶ և առնեն զբարեկենդան մտտոյի և պանդրուտոյի յառաջի երկուշաբթի պահոցն²⁷: Եւ զկանանց²⁸ զուգակցեալսն և կնոջատէրս ոչ ընդունին ի քահանայութիւն²⁹, և ի ժամու հաղորդութեան պատարագին զպատարագողսն և զհաղորդեալսն համբուրեն այլքն, և այսու արինակաւ նոքա զտալն և սոքա զառնույն հաղորդութիւն ասեն ունել³⁰:

²¹ 116 պատուիրանացն

²² 5859 զմուրուս | հմմտ. *Michaelis sanctissimi archiepiscopi Constrantinopolis... Cerularii Ad Petrum sanctissimum patriarcham... Antiochiae*, PG 120, col. 789: τὸ... αὐτοῖς ἐπικρεμάμενον ἔγκλημα... καὶ τὸ ξυρᾶσθαι...

²³ Հմմտ. *Michaelis... Cerularii Ad Petrum...*, PG 120, col. 792: καὶ τὸ μιαιοφαγεῖν καὶ τὸ τοὺς μοναχοὺς κρεοφαγεῖν τὸ στέαρ τὸ χοίρειον...

²⁴ Հմմտ. *Michaelis... Cerularii Ad Petrum...*, PG 120, col. 793: καὶ δακτυλίουσ φοροῦντες ἐν ταῖσ χερσίν οἱ ἐπίσκοποι, ὡς δῆθεν τοὺς γυναῖκασ Ἐκκλησίας λαμβάνοντες.

²⁵ Հմմտ. *Michaelis... Cerularii Ad Petrum...*, PG 120, col. 793: καὶ δύο ἀδελφᾶσ δύο λαμβάνουσι... οὐδὲ τὰ λείψανα τῶν ἁγίων ἀνέχονται προσκυνεῖν, τινεσ δὲ τῶν οὐδὲ τὰς ἁγίας εἰκόνας...

²⁶ Հմմտ. *Michaelis... Cerularii Ad Petrum...*, PG 120, col. 789: καὶ τὸ τὰ πνικτὰ τούτους ἐσθίειν... καὶ τὸ φυλάττειν Σάββατα...

²⁷ Հմմտ. *Michaelis... Cerularii Ad Petrum...*, PG 120, col. 792: καὶ τὸ κατὰ τὴν πρώτην τῶν νηστειῶν ἐβδομάδα, καὶ τὴν ἀπόκρουν ἐν ταυτῶ καὶ τὴν τυρηνὴν ἐκτελεῖν, καὶ τὸ τῆ τετάρδι κρεοφαγεῖν, τῆ δὲ Παρασκευῆ ἐσθίειν τυρόν καὶ ὠά, ἐν τῶ Σαββάτῳ δὲ νηστεύειν πᾶσαν τὴν ἡμέραν.

²⁸ 5859 63 կանանց Կ/Խ և զկանանց

²⁹ Հմմտ. *Michaelis... Cerularii Ad Petrum...*, PG 120, col. 792-793: καὶ τὸν γάμον τῶν ἱερέων κωλύουσι, τουτέστι τοὺς γυναῖκασ ἔχοντας μὴ καταδέχεσθαι τὸ τῆσ ἱεροσύνησ ἀξίωμα, ἀλλ' ἀζύγουσ εἶναι τοὺσ ἱεράσθαι θέλοντασ...

³⁰ Հմմտ. *Michaelis... Cerularii Ad Petrum...*, PG 120, col. 793: καὶ ἐν τῆ λειτουργίᾳ κατὰ τὸν καιρόν τῆσ μεταλήψεωσ εἶσ τῶν λειτουργούντων ἐσθίει τὰ ἄζυμα καὶ τοὺσ λοιποὺσ ἀσπάζεται.

Իսկ եպիսկոպոսն անցա հանապազուր ի պատերազմունս ընթանան, արեամբ պղծեալ զձեռս իւրեանց և զանձինս, և այնպէս քահանայագործեն³¹: Եւ մկրտեն միանգամ ի ջուրս մխելով և ասեն՝ «Յանուն Հար և Որդոյ և Հոգւոյն սրբոյ»³²: Եւ բաղաջի կատարեն զխորհուրդ սուրբ³³ պատարագին և զբանս զոց զոմանս շրջեալս և խանգարեալս ունին, զի զառաւելոյ զայն, որ ասէ, եթէ՝ «փոքր մի խմոր զամենայն զանգուածն խմորէ»³⁴, իբրև զաւգնականն անցա առ բաղաջն այսպէս ունին գրեալ. «փոքր մի խմոր զամենայն զանգուածն ապականէ»³⁵: Եւ առաւել շար քան այս ամենայն ի հաւատամսն գրեալ է անցա այսպէս՝ գտեալ³⁶ յաւելուածս ինչ նորս³⁷, և ասեն այսպէս. «ի Հոգին սուրբ, ի Տէրն և ի կենդանարարն որ ի Հարէ երանէ և յՈրդոյ»³⁸: Նոյնպէս և ի սուրբ պատարագին այսպէս ասեն, եթէ յաւելուն ասել այսպէս. «Միայն սուրբ, միայն Տէր Յիսուս Քրիստոս, որ ի փառս Աստուծոյ հար, Հոգւով սրբով, ամին»³⁹:

Եւ այս են գլխաւոր բանքն ընդ այլոց բազմաց, զոր խնդրեցին ի համափետ ամենայն աշխարհէ ընդ նոսա առնել և յոչ լսելոյ սակս մեկնեցան ի միմեանց: Այլ յայտոցիկ ասացելոց պատեհառանաց ոմանք ոչ ի միտ առնելոյ արժանի են, և ոմանք անհաւատալիք⁴⁰ են, ոմանք աննշանք են, և ոմանք փախչելիք և յետս ընկեցիլիք: Վասն զի պղծակերութիւն առ մերս բազումս գտանի բազում անգամ, վասն զի բիթանացիք և թրակացիք և լուրք ըզնկա⁴¹

³¹ Հմմտ. **Michaelis... Cerularii Ad Petrum...**, PG 120, col. 793: καὶ εἰς πολέμους δὲ ἐξιόντες, αἵμασι τὰς ἑσπερῶν χεῖρας χραίνουσι...

³² Հմմտ. **Michaelis... Cerularii Ad Petrum...**, PG 120, col. 793: καὶ τὸ θεῖον βάπτισμα ἐπιτελοῦντες τοὺς βαπτίζομένους βαπτίζοντες εἰς μίαν κατάδυσιν, τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ ἁγίου Πνεύματος ἐπιλέγοντες.

³³ 116 չԻք

³⁴ Պաղատ. Ե 9:

³⁵ = “Modicum fermentum totam massam corrumpit” (Vulgata). Հմմտ. **Michaelis... Cerularii Ad Petrum...**, PG 120, col. 793: Κακῶς δὲ καὶ τὸ ἀποστολικὸν ῥητὸν ἐκλαμβάνοντες, τὸ φάσκον· Μικρὰ ζύμη ὅλον τὸ φύραμα ζυμοῖ, οὕτως ἐκεῖνο γεγραμμένον ἔχουσι· Μικρὰ ζύμη ὅλον τὸ φύραμα φυμοῖ.

³⁶ 116 գրեալ

³⁷ 116 նորս

³⁸ “Et in Spiritum Sanctum, Dominum et vivificantem, qui ex Patre Filioque procedit” (Vulgata). Հմմտ. **Michaelis... Cerularii Ad Petrum...**, PG 120, col. 792: ἐν τῷ ἁγίῳ Συμβόλῳ τοιάνδε τινὰ ποιοῦνται προσθήκην, κακῶς καὶ ἐπικινδύνως φρονοῦντες. ἔχει δὲ οὕτως· καὶ εἰς τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον, τὸ κύριον, τὸ ζωοποιόν, τὸ ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ ἐκπορευόμενον. **A. B. Бармин, Полемика и схизма. История греко-латинских споров**, pp. 518-565:

³⁹ “Tu solus Sanctus, tu solus Dominus, tu solus Altissimus, Iesu Christe, cum Sancto Spiritu: in gloria Dei Patris. Amen”, *Missale Romanum*, 2002, p. 510.

⁴⁰ 5859 անհաւատալիք

⁴¹ 5859 զնկա

և զկոլիոս և զէհինաս⁴² զցամաքային⁴³ ուտեն⁴⁴, զորս ոչ ուտել հրամայեցին հարհն, և նոքա ուտեն: Վասն զի ամենայն ինչ, որ յԱստուծոյ ստեղծան, բարի է և սուրբ, յորժամ գոհութեամբ կերիցէ ոք: Եւ վկայ այսոցիկ որ յերկնից էջ անաւթն կտաւեայ, յորում էր ամենայն շորհոտանիք երկրի և գազանք և սողունք և թռչունք երկնից⁴⁵: Եւ Պետրոս, որ լուա յԱստուծոյ, զի ասէր. «Արի, Պետրէ, զեն և կեր: Եւ նա ասէ՛ քա լիցի, Տէր, զի ոչ երբէք անսուրբ և խառնակ եմուտ ի բերան իմ»⁴⁶: Զորոյ և դարձեալ լուա. «գոր սրբեաց Աստուած, դու մի պիղծ համարիր»⁴⁷: Եւ մեծն Վասիլիոս ասէ. «Որպէս և ի բանջարսն, զվնասակարսն բարձանեմք յոչ վնասակարացն, նոյնպէս և ի մարմինսն գիտեմք զլուսն և զվատթար, և որպէս բանջար է կոնիոն, և որպէս մարմին է մարմին ցինոյ, և ոչ ուտեն ի սոցանէ, որք միտս ունին, և ոչ մերձենան ի նոսա, եթէ ոչ ի մեծ նեղութենէ բռնադատեցի ոք երբէք, և եթէ ուտէ ոք բռնադատեալ, ոչ համարեացի նմա անարէնութիւն»⁴⁸:

Եւ գերծեալ զգլուխ և զմիրոս⁴⁹ ֆահանայապետից և ֆահանայից մի՞ թէ փոխանակ այնորիկ է, զի մեք բոլոր գերծեմք զգազաթունս, զի և նոքա և մեք վասն պատուելոյ զգլուխ առաքելոցն զՊետրոս առնեմք զայս: Զի գոր նոքա վատամտաբար ի վերայ սրբոյն գտանի անարէնեմն⁵⁰, զսա մեծութիւն և մեծ վայելչութիւն համարիմք մեզ աստուածապաշտփս մեք: Իսկ ճարպ խոզից ի հարցն հրամայեալ է կրանաւորաց և ևս առաւել անդ, ուր ձէթ ձիթենեաց ոչ գտանի, զի վասն սորա յԱսկիտիկոնն իւր զիրք ասէ մեծն Վասիլիոս, եթէ «զճարպս զայս կերակուր ի սրբոց հարցն թուպցեալ եղև՝ փոխանակ լինել

⁴² ἐχίνος, κολιός՝ «ոգնի» և «կանաչ փայտփորիկ», իսկ «զգնկա» անհասկանալի բառ է

⁴³ 5859 զցամաքային 116 զցամաքին

⁴⁴ 116 + և

⁴⁵ Գործք Ժ 11-12. «Եւ տեսանէ զերկինս բացեալ. եւ զշորհոտանց տրտնոց կախեալ անօթ ինչ իբրեւ կտաւոյ մեծի իջեալ նստեալ ի վերայ երկրի. յորում էր ամենայն շորհոտանիք, եւ սողունք երկրի, եւ թռչունք երկնից»:

⁴⁶ Գործք Ժ 13-14. «Եւ ղև ձայն առ նա. Արի, Պետրոս, զեն եւ կեր: Եւ Պետրոս ասէ. Քա լիցի, Տէր, զի ոչ երբեք կերայ խառնակ ինչ եւ անսուրբ»:

⁴⁷ Գործք Ժ 15. «Զոր Աստուած սրբեաց, դու մի՛ պղծեր»:

⁴⁸ = **Basilius**, *Sermones de moribus a Symeone Metaphrasta collecti*, PG 32. 1253. 31-38: ὡς καὶ ἐν λαχάνοις τὸ βλαβερὸν τοῦ καταλήλου χωρίζομεν, οὕτω καὶ ἐν τοῖς κρέασι τοῦ χρησίμου τὸ βλαβερὸν διακρίνομεν. Ἐπεὶ τοι λάχανόν ἐστι καὶ τὸ κώνειον, ὥσπερ κρέας ἐστὶ καὶ τὸ γύπειον· ἀλλ' ὅμως οὕτε ὑοσκύαμον φάγοι ἂν τις νοῦν ἔχων, οὕτε κυνὸς ἄγαιτο, εἰ μὴ μεγάλης ἀνάγκης κατεπειγούσης· ὡς ὄγε φαγὼν οὐκ ἠνόμησεν.

⁴⁹ 5859 զմիրոս

⁵⁰ 116 գտան օրէնքն

այլոյ խառնելոյ, որպէս զի փոքր ինչ խառնեսցի ընդ կերակրոյ, պարարտացուցանելով զայլ⁵¹ ինչ կերակուրս, զբանջար և զգուր խառնելով: Մի ոք պատճառանամ ախտիւք սուտ⁵² ամբարհաւանութեան⁵³ որպէս ի մտոյ արգելել գոլով, խնդրեսցէ զայլ պատուական և զպիտանի կերակուրս⁵⁴: Եւ դարձեալ յետ փոքր միոյ ասէ. «վասն զի մեք ոչ հրէաբար խտրելով մեկնիմք յայսպիսեացս, այլ ի լրմանէ փախչիմք փափկութեանցն»⁵⁵: Իսկ սուրբն Պախում ի վանս⁵⁶ իւր սնուցանէր խոզս ի փշրանաց⁵⁷ սեղանոյն և զենլով զնոսս, զմիսն նոցա այլուր վատնելով, իսկ զփորոտի և զճարպ և զոտս և զգլուխ նոցա տկարացելոց ծերոց կրանատրացն տայր լինել կերակուր⁵⁸:

Նոյնպէս և մատանիս ունել ի մատունս եպիսկոպոսաց ոչ ինչ խտրելի է, քանզի մերն քանանայապետք ոսկէ զարդս զգեներն՝ զուրարս և զբազկանոցս և զոգանոցս: Եւ այսոքիկ և այսպիսիք ոչ յիշելիք, այլ զանցառնելիք են:

Իսկ պատկերացն Քրիստոսի և ամենայն սրբոց և նշխարաց նոցա ոչ երկրպագութիւն և անպատուութիւն ոչ հաւատարի է, վասն զի նշխարք սուրբ առաքելոցն Պետրոսի և Պաղոսի ի միջի նոցա են, որով և նոքամ առաւել պարծին նոքա, քան այլ ամենայն պատմութեանց հոռմէացոց: Եւ Անդրիանէ սուրբ պապն Հռոմս յեթներորդ ժողովն գլուխ նա գոլով այլոց պատրիարգացն, և հալածեաց զպատկերամարտսն և բոլորովիմ ընդ անիծիւք փակեաց:

Իսկ անկարգութիւն ամուսնութեանցն, որ ո՛չ հրէական, և ո՛չ քրիստո-

⁵¹ 116 պարարտացուցանել զայն

⁵² 5859 այսու

⁵³ 116 անբարհաւանութեամբ

⁵⁴ = **Basilius**, *Constitutiones asceticae*, PG 31. 1413. 38-44: Ἀλλὰ κὰν τὸ προσέφημα τοῦτο τὸ ταριχευτὸν, τὸ παρὰ τῶν ἁγίων Πατέρων ἐγκριθέν ἀντ' ἄλλου τινὸς ἀρτύματος, ἐλάχιστον τοῖς βρώμασιν ἐπιβάλλεσθαι συμπεπλεγμένον τῷ λοιπῷ ἐδέσματι τοῦ ὕδατος ἢ τῶν λαχάνων ὑπάρχη, μὴ προφάσει δῆθεν κενοδόξου ἐθελουսλαβείας, ὡς κρέα παραιτούμενος, ἐπιζητείτω τῶν ἐδεσμάτων τὰ τιμώτερα καὶ χρηστότερα.

⁵⁵ = **Basilius**, *Constitutiones asceticae*, PG 31. 1416. 2-4 Οὐ γὰρ τῶν τοιοῦτων ἀπεχόμεθα Ἰουδαῖζοντες, ἀλλὰ τῆς τρυφῆς τὴν πλησμονὴν φεύγοντες.

⁵⁶ 116 չիք ի վանս

⁵⁷ 116 + սեղանաց

⁵⁸ Հմմտ. 5-րդ դարի հեղինակ Պալլադիոսի՝ անպատուական հայրերին նվիրված *Historia Lausiaca* երկում՝ **Palladius**, *Περὶ Παχωμίον καὶ τῶν Ταβεννησιωτῶν*, 32. 10. 1-10: Τρέφουσι δὲ καὶ χοίρους· ἐμοῦ δὲ ψέγοντος τὸ πρᾶγμα, ἔλεγον ὅτι «Ἐν τῇ παραδόσει παρελάβομεν ὅτι τρεφésθωσαν μὲν διὰ τὰ σινιάσματα, διὰ τὰ ἀποκαθαρίσματα τῶν λαχάνων, διὰ τὰ ριπτώμενα περιπτώματα, ἵνα μὴ ζημιῶνται. Καὶ θυésθωσαν οἱ χοῖροι, καὶ τὸ κρέας μὲν πιπρασκέσθω, τὰ δὲ ἄκρα τοῖς νοσοῦσι καὶ τοῖς γέρουσιν ἀναλισκέσθωσαν, τῷ μετρίαν εἶναι τὴν χώραν καὶ πολυάνθρωπον».

նէական, և զինու՛մ ի պատերազմ ելանել ի եպիսկոպոսաց և իւրեանցն ձեռաւ հեղոյ զարիւն ֆրիստոնէից և դարձեալ պատարագս մատուցանել, այս ոչ հանութեամբ պապային⁵⁹, և ոչ ըստ կանոնաց է ի նոսա, այլ իւրովն իստաստութեամբ և անգիտութեամբ, որպէս և մերն եպիսկոպոս, բազում ինչ առնեն արտաբոյ արիւնացն, մինչև ցայս վայր ոչ քննելի է և ոչ դատելի ինչ ի մէնջ:

Իսկ այլ, որք զկնի սոցա ասին գլուխ, դատապարտութիւն բերէ ի նոսա, վասն զի յաղագս արգելման ի հեղձուցելոցն նախ ի սկզբանն առ Նոյի մինչ զմարմնակերութիւն հրամայեաց Աստուած Նոյի զհեղձեալսն պնդաբար արգել⁶⁰: Եւ յարէնսն ընդ Մովսէսի խաւսելով այնպէս փակեաց գնա, զի ասէ, թէ որ ոտիւ մերձենա ի մեռելոտի, պեղծ է⁶¹: Իսկ ի Նորոսմ գրեալ է ի Գործ⁶² առաւելոցն, եթէ Յակոբոս եղբայրն Տեառն ասէ. «Ես այսպէս դատեցայ, զի մի հոգասցոմ զնոսա, զորս ի հերթանոսաց հաւատացեալք են⁶³, այլ պատուիրեացոմ մեկնել ի զոհելոյ կոոց, ի պոռնկութենէ, ի հեղձուցելոց և յարենէ»⁶⁴: Իսկ ի չորից յայսց⁶⁵ արիւնաց զերիսն լուծեալ ունին, զի բնաւին արէնք ունին հեղձեալն ուտել: Եւ զարիւնհեղութիւն և զպոռնկութիւն մեղս ոչ երբէք ասելով կամ պարսաւելի⁶⁶ գոլ, իսկ առ մեզ հեղձուցելոյն բնաւ ուտել ոչ հնար է⁶⁷, բայց թէ յանգէտս դիպեցի⁶⁸ ումեք կամ ի վտանգս ինչ:

Իսկ յաղագս զշաբաթսն ընդ պահաւ առնելոյ գրեալ է ի կանոնս սուրբ առաւելոցն, եթէ ոք ի ֆահանայից գոցի պահեալ զկիրակէ կամ զշաբաթ, բայց միայն ի միոյն յայնմանէ, հատցին ի ֆահանայութենէ⁶⁹, իսկ աշխարհականն ոչ հաղորդեցի, և զհոռմէացիքն⁷⁰ զպահողսն շաբաթուն արգել ի պահելոյ վեցերորդ ժողովն:

⁵⁹ 116 պապին

⁶⁰ Ծննդ. Թ 4. «զմիս արեամբ շնչոյ մի՛ ուտիցէք»:

⁶¹ Ղևտ. Ե 2. «Եւ աննն որ մերձեցի յիրս պղծութեան, կամ ի մեռելոտի, կամ ի գազանաբեկ, կամ ի պիղծ ինչ. կամ ի մեռելոտիս անասնոց պղծոց, կամ ի մեռելոտիս սողնոց պղծոց. եւ անցանիցէ զնովաւ: Եւ ինքն պղծիցի եւ յանցանիցէ»:

⁶² 116 գործս 5859 գործ

⁶³ 116 5859 չ/բ

⁶⁴ Հմմտ. Գործք ԺԵ 19-20

⁶⁵ 116 յայց

⁶⁶ 5859 63 աւելի

⁶⁷ 116 ոչ հնար է բնաւ մի ուտել

⁶⁸ 5859 հանդիպեցի

⁶⁹ Հմմտ. «Կանոնն Կղմեայ», ՂԳ (ՂԲ) ԾԹ, *Կանոնագիրք հայոց*, աշխատասիրութեամբ Վ. Հակոբյանի, հատոր Ա, Երևան, 1964, էջ 91. «Եթէ ոք ժառանգաւոր գոցի զաւր կիրակէին կամ զշաբաթու պահելով՝ լուծցի»:

⁷⁰ 5859 + և 63 զհոռմէացիք և

Իսկ վասն լուծանելոյ զառաջին ատուրս Մեծի պահոցն այսպէս ասէ ութսուներորդ կանոն առաւելոցն. «Եթէ ոք եպիսկոպոս կամ ֆահանայ կամ սարկաւազ կամ աշխարհիկ զսուրբ պահսն յերկուշաբաթոջ ոչ սկսանի և զշոբեշաբաթ և զուրբաթ⁷¹ ցամաքապան առնիցէ, լուծցի և անհաղորդ լինիցի: Բայց եթէ ոք ի հիւանդութեան սակս խափանեսցի ինչ յայսցանէ, և այս յայտ է, զի արտառոյ ֆառասնիցն⁷² է երթնեակ շարշարանաց⁷³ Տեառն»⁷⁴: Եւ գրեալ է ի կանոնս վեցերորդ ժողովոյն, եթէ երթնեակ շարշարանացն Տեառն պահամ և աղաւթիւ և ճգնութեամբ և բազում զղջութեամբ կատարեսցի յամենայն հաստացելոց, և ի մէջ գիշերոյ⁷⁵ Մեծի կիրակէի լուծցի պահմ:

Իսկ զի ոչ զկնոջատէրս ընդունին ի ֆահանայութիւն, և ոչ պոռնկութիւն խափանէ զֆահանայութիւն, զոր կանոնիւ ասեն ունել, լոեցուցանէ զնոսս վեցերորդ ժողովոյն երկոտասան կանոն, ուր գրեալ է զհոռոմէացիսն արգելոյ յայդպիսի արէնադրութեանց⁷⁶, ուր և երկայնագոյնս գրեալ է պատասխանիս և արիմակս և արիմադրութիւն վասն այդպիսի իրաց:

Իսկ յաղագս այնորիկ, զի հաղորդեալ ֆահանայն և ելեալ արտաքս և այլն զնա համբուրմամբ զինն հաղորդեալս կարծեն, վասն այդորիկ ատերոյ է մեզ ասել առ ի ֆակտումս սորա: Ինքն իսկ դատապարտեալ է այսպիսի գործ և ամենևին արտապել գոյ, վասն զի «անէ կերայ ամենիքեան»⁷⁷, ասէ Քրիստոս, և ոչ եթէ զմի կերող համբուրեսցի ամենեքին:

Իսկ որք միով ի ջուր թաղելով մկրտեն, այսպէս ասէ յիսներորդ կանոն առաւելոցն. «Եթէ ոք եպիսկոպոս կամ ֆահանայ ոչ երրորդ մկրտութիւնս կատարէ միոյ խորհրդոյն, այլ մի թաղումն առնէ ի ջուր և զայն ի մահն Տեառն, լուծցի»⁷⁸: Եւ երիս մկրտութիւն կոչէ զերիսն մկրտել ի ջուր յանուն սուրբ երրորդութեանն:

Ապա վասն բաղարջեա նշխարին այսպէս պատճառեն և ասեն, եթէ

⁷¹ 5859 զուրբաթ և զշոբեշաբաթ

⁷² 5859 ֆառասնից

⁷³ 5859 շարշարանացն

⁷⁴ Հմմտ. «Կանոնի Կղմեայ», ԳԸ (ԳԷ) ԿԳ, *Կանոնագիրք հայոց*, էջ 92. «Եթէ ոք եպիսկոպոս կամ երէց կամ սարկաւազ կամ գրակարդաց կամ սաղմոսերգող զսուրբ ֆառասներորդսն ոչ պահեսցէ եւ զշոբեշաբաթի եւ զուրբաթ՝ լուծցի, բայց եթէ վասն հիւանդութեան մարմնոյ ինչ խափան լինիցի, իսկ եթէ ժողովրդական ոք իցէ՝ որոշեսցի»:

⁷⁵ 116 գիշերի

⁷⁶ 116 անարէն դրութեանց

⁷⁷ Մատթ. ԻԶ 26. «Անէ՛ք կերայ՛ք՝ ա՛յս է մարմին իմ»:

⁷⁸ Հմմտ. «Կանոնի Կղմեայ», ԶԱ, *Կանոնագիրք հայոց*, էջ 97. «Եպիսկոպոս կամ երէց, որ ոչ յերիս մկրտութիւնս միոյ սրբութեանն կատարեսցէ, այլ ի մի մկրտութիւն, որ ի մահն Տեառն տուաւ, անկցի ի ֆահանայութենէն»:

խմոր արինակ է սերման⁷⁹, որ բուսանի, և զի մարմին Քրիստոսի առանց սերման հաստատեցաւ ի ձեռն⁸⁰ Բանին Աստուծոյ առեալ այն մարմին: Եւ զայս մոռացեալ եղեն, զի բաղարջ առնել զնա զԱպոլինարին հերձուածոյն բերէ զարինակ, որ զՔրիստոս ասէր մարմին առանց հոգոյ և մտաց լոկ և մեռելոտի ունէր: Այլ խմոր փոխանակ հոգոյ և փոխանակ մտաց լինի հացին, վասն զի Տէրն մեր Յիսուս Քրիստոս որպէս կատարեալ Աստուած է և կատարեալ մարդ, նոյնպէս պարտ է լինել և արինակ մարմնոյ նորա: Եւ արդ բաղարջ երայեցոցն տուաւ արէնս առ ի յիշատակ փախստի նոցա, որ յեզիպտոսէ, իսկ հացն⁸¹ ֆրիստոնէից շնորհեցաւ ի յիշատակ կենդանարար մահուանն Քրիստոսի: Վասն զի «Բանիցս անգամ ուտիցէ՛ք զհացս զայս» ասէ, և «ըմբէ՛ք զբաժակս, զմահ Տեառն պատմեցէ՛ք»⁸²: Եւ արդ ոչ բաղարջ առեալ Տէրն և ետ աշակերտացն, այլ հաց, որպէս ասեն չորք անտարանիչքն և այլ առաքեալքն և յամենայն տիեզերս յամենայն վարդապետութիւն առաքելոց, ոչ բաղարջ, այլ հաց գտանի կերեալ ի նոցանէ և բաշխեալ: Զի եթէ բաղարջ էր, ապա ոչ հաց գրէին նոքա, զի բաղարջ ոչ հաց, և ոչ հաց բաղարջ կոչեցեալ է ի գրոց երբէք: Այլ հաց ասեն՝ իբրև կենդանական ինչ շարժութիւն ունել տեսակաւ ինչ առնել ի խմորոյ և յաղէ, որ արինակ է կենդանի, հոգևոր և մտաւոր գոլ⁸³ զմարմինն Տեառն⁸⁴ Քրիստոսի: Կամ յաղագս կատարեալ և անպակաս գոլոյ և բեկումն հացի և ոչ բաղարջի գրեալ է վասն առ ի կերակրելն յաջողագոյն և կակղագոյն գոլոյ և կամ որպէս ոչ⁸⁵ անպատշաճ է զմեռեալ, զանհոգի և զանմիտ բաղարջ կենդանի և կենդանատու մարմին Քրիստոսի փոխարկել ասել: Վասն զի զի՞նչ նմանութիւն ունին հոգևոր մարմինն Քրիստոսի մեռելոտի բաղարջոյ: Իսկ որք զբաղարջն վասն արինացն լինելոյ ուտեն, ընդէ՛ր նախ ոչ թլփատին, զի այս արէն է, զի Քրիստոս թլփատեցաւ և եկեր զբաղարջ, այլ հինն ամեն անց, որպէս ասէ Պաղոս և եղև ամենայն նոր⁸⁶:

Եւ արդ վասն զի ոչ բաղարջ էր տուեալն ի Տեառնէ աշակերտացն ի միջի ընթրեացն, որպէս ասէն, յայտ յայնմանէ է, զի ոչ մերձեցեալ էր զատկին ժամ և բաղարջակերք: Վասն զի Յովհաննէս անտարանիչ ասէ. «Յառաջագոյն

79 116 63 սերման է

80 116 չ/բ ի ձեռն

81 116 հացն

82 Ա. Կորնթ. ԺԱ. 26. 26 «Բանիցս անգամ թէ ուտիցէ՛ք զհացս զայս եւ զբաժակս ըմպիցէ՛ք, զմահն Տեառն պատմեցէ՛ք»:

83 116 չ/բ

84 116 չ/բ

85 5859 չ/բ

86 Բ. Կորնթ. Ե. 17 «Զի հինն անց և արդ նոր եղև»:

ֆան գտան գատկին գիտաց Յիսուս, զի հասեալ ժամ նորա, զի ելանիցէ յաշխարհէ և երթիցէ առ հայր»⁸⁷: Եւ ի լինել ընթերեացն և որ⁸⁸ զկնի, վասն զի սա սատ ընթրիս ասէ ուտել և ոչ պասեմ, և ոչ զլուծումն արինացն ասաց առնել սատ Տեառն⁸⁹ աշակերտացն:

Եւ դարձեալ ասէ. «Ածին զՅիսուս ի վանացն Կայիափա յապարանսն⁹⁰ և ինքեանմ ոչ մտին յապարանսն, զի մի պղծիցին, այլ զի կերիցեն զգատիկն»⁹¹, և դարձեալ՝ «զի մի ի խաչին ագանիցին մարմինն մինչև ցշաբաթն, զի ար մեծ էր շաբաթուն այնորիկ»⁹²: Եւ արդ յայսցանէ յայտ է, զի յառաջ ֆան զպասեմն երկուց ատուրց եղև ընթրիսն ի Տեառնէ, և արէնսն ոչ հրամայէր նախ ֆան զգատիկն ուտել զբաղարջ:

Վասն զի Մարկոս ասէ. «Յառաջնումն ատուրցն⁹³ բաղարջակերաց»⁹⁴, և Ղուկաս ասէ. «Մերձեցաւ ատուրց⁹⁵ բաղարջակերացն»⁹⁶: Նոյնպէս և Մարթոս ասէ⁹⁷: Այլ ոչ ընդդէմ Յոհաննու սացին սոքա, որ ասէ⁹⁸, թէ «Յառաջագոյն ֆան գտան»⁹⁹: Վասն զի առաջի ար բաղարջակերացն կոչէր տասներորդ ար ամսոյն, ուր պատրաստելն սկսանէին զգատիկն, զայս չորս ար մինչև ի

⁸⁷ Յովհ. ԺԳ 1. «Յառաջագոյն ֆան գտան գատկի, գիտաց Յիսուս, թէ հասեալ է ժամ նորա զի փոխեսցի յաշխարհէ աստի առ Հայր»:

⁸⁸ 5859 63 չ/բ

⁸⁹ 5859 չ/բ

⁹⁰ 5859 63 ապարանսն

⁹¹ Յովհ. ԺԸ 28. «Եւ ածեն զՅիսուս ի վանացն Կայիափայ յապարանս դատաւորին. եւ էր այգուց: Եւ նոքա ոչ մտին յապարանսն, զի մի պղծիցին, այլ զի ոտիցեն զգատիկն»:

⁹² Յովհ. ԺԸ 31. «Իսկ Հրէայքն, ֆանզի ուրբաթ էր, զի մի՛ անդէն ի խաչին ագանիցին մարմինն մինչ ցշաբաթն, զի էր օր մեծ շաբաթուն այնորիկ»:

⁹³ 5859 ատուրց

⁹⁴ Մարկոս ԺԳ 12:

⁹⁵ 5859 63 օր

⁹⁶ Ղուկ. ԻԲ 1. «Մերձեցաւ տօն բաղարջակերացն, որ կոչէր Պասքա»:

⁹⁷ Մարթ. ԻԶ 17. «Յառաջնում ատուր բաղարջակերացն»:

⁹⁸ 5859 սացին

⁹⁹ Յովհ. ԺԳ 1. «Յառաջագոյն ֆան գտան գատկի»:

չորեքտասան ամսոյն առաջի ար կոչէ, զի պատրաստէին, այլ ոչ ոստէին, որպէս ասէ գիրք Ելիցն¹⁰⁰, ասէ Տէր ցՄովսէս: Իսկ ի տասն ամսոյն բերցին իւրաքանչիւր ուրոմ ոչխար ըստ¹⁰¹ տանց և պահեսցեն զոչխարն մինչև ցորեքտասան¹⁰² ամսոյն և այսպէս երեկոյին կերիցեն, և ապա բաղարջակերքն սկսանէր ի հնգէտասան ամսոյն¹⁰³: Եւ որպէս առ մեզ եաւթնեակս մեծ նախապատրաստութիւն է չարչարանաց և յարութեան Տեառն, նոյնպէս էր և առ երայեցիսն այն չորս ար:

Իսկ Յովհաննէն աւետարանիչն, որ զկնի այլոցն գրեաց զԱւետարանն իւր, և զնոցայն տեսեալ զգրեալսն և զորս ի նոցանէ գրեալ էր, ոչ յայտնագոյնս գոլով, յիւր Աւետարան ևս յայտնագոյն գրեաց զայն: Եւ զոմանս զմնացեալսն ի նոցանէ յիշեաց, որպէս զՂազարու յիշէ զեղեալ սփանչելիսն¹⁰⁴ և զժամ ընթրեացն¹⁰⁵ և զայլս բազումս:

Եւ արդ զիա՛րդ առաքեալքն ոստէին¹⁰⁶ զբաղարջ¹⁰⁷, զոր ինքեանք ի Տեառնէ ոչ առին, վասն զի զկնի ընթրեացն ետ զայսոսիկ խորհուրդ, և բաղարջակերք զկնի թաղմանն լինելոց էր, և ըստ արինացն յայնժամ տալ զբաղարջն անարէնութիւն էր, և նստեալ տալ կամ առանց եղեգի՝ և այն ևս, իսկ ըստ շնորհաց ոչ պիտանի էր: Այլ յայնժամ ետ, յորժամ ասաց, եթէ՛ «ցանկալով ցանկացա զայս պատեմս ոստել ընդ՝ ձեզ, մինչև չարչարեալ եմ»¹⁰⁸: Զիւրն ասաց զընթրիս զատիկ զհացն և զգինին, որոյ վկայէ առաքեալ ասելով, եթէ՛

¹⁰⁰ Ելք ԺԲ 18. «Ի սկսանել չորեքտասաներորդի ատար ամսոյն առաջնոյ. յերեկորեայ բաղարջ ոստիցէք, մինչեւ ցփսան եւ մի օր ամսոյն ցերեկոյ»:

¹⁰¹ 5859 63 ոչխարս

¹⁰² 5859 չորեքտասան

¹⁰³ Ելք ԺԲ 3-8. «Ի տասներորդում ամսեանս այսորիկ անցեն իւրեանց իւրաքանչիւր ոչխար ըստ տունս ազգաց իւրեանց. ոչխար ըստ երդ: Եւ եթէ սակամ իցեն ի տանն, որպէս թէ չիցեն բաական լինել ոչխարին՝ անցէ՛ ընդ իւր զորացի իւր եւ զընկեր իւր ըստ մարդաթոյի. իւրաքանչիւր ըստ բաականի իւրում համարեացի յոչխարն: Ոչխար կատարեալ՝ արու, տարեւոր, անարատ լիցի ձեզ: յողեաց եւ յայծեաց առնուցում. եւ եղիցի ձեզ պահեալ մինչեւ ի չորս եւ ի տասն ատար ամսոյս այսորիկ: Եւ զենցեն զնա ամենայն բազմութիւն ժողովրդեան որդոցն Իսրայելի ընդ երեկս: Եւ անցեն յարենէ անտի եւ դիցեն ի վերայ երկուց սենոցն եւ բարատրին տանցն յորս ոստիցեն զնա ի նոսա: Եւ կերիցեն զմիսն ի գիշերիս յայսմիկ խորովեալ հրով. եւ բաղարջ ընդ եղիցի կերիցեն»:

¹⁰⁴ Յովհ. ԺԱ:

¹⁰⁵ Յովհ. ԺԱ 1-2. «Իսկ Յիսուս վեց ատուրք յառաջ քան զգատիկն եկն ի Բեթանիա, ուր էր Ղազար մեռեալն, զոր յարոյցն ի մեռելոց: Եւ արարին անդ նմա ընթրիս»:

¹⁰⁶ 116 տուին

¹⁰⁷ Գործք ԺԲ 2. «Էին ատուրք բաղարջակերաց»:

¹⁰⁸ 5859 չարչարիմ 63 չարչարեմ | Դուկ. ԻԲ 15. «Յանկալով ցանկացայ զայս պատեմ ոստել ընդ ձեզ՝ մինչեւ չարչարեալ իցեմ»:

«Ես ընկալայ ի Տեառնէ, զոր ձեզ ասանդեցի, եթէ Տէրն Յիսուս ի գիշերին, յորում մատնէր, առեալ հաց գոհացաւ, երեկ, ետ նոցա և ասէ. առէ՛ք, կերա՛յք, այս է մարմին իմ»¹⁰⁹:

Եւ արդ եթէ Պետրոս և Պաղոս ետուն գուցէ հռոմայեցոցն զբաղարջն, որ և այս ոչ հաստալի է, այլ թէ և ետուն, այսպէս ասել պարտ է, եթէ ոչ նոքա ի Քրիստոսէ առեալ ետուն, զի զայն աշխարհի ետուն զհաց և զայս սոցա միայն ետուն: Այլ բազում ինչ ի նոցանէ, զոր յաղագս նեղութեան ժամանակին և տկարութեան հաստոյն թոյլ ետուն ինչ ուրեք, դարձեալ ի նոցանէ փոփոխեալ եղև ի զաւրանալ հաստոցն: Վասն զի Պետրոս ի հեթանոսաց հաստացելոցն թլփատել արէնադրեաց և ապա մկրտել¹¹⁰, և Պաղոս զՏիմոթէոս թլփատեաց¹¹¹, և երախայքն¹¹² երեսունամեայ մկրտէին, և շաբաթն պահեալ լինէր: Եւ քահանայապետն կնոջատէր լինէին, և զաւրինացն զամենայն կարգս պատուէին այնու ժամու քրիստոնէայք՝ զայս ամենայն ըստ տկարութեան հաստոյ զիջեալք, այլ յետոյ լուծեալ զայս ամենայն:

Ոչ ևս քաղաքավարի այս յերկրի, այլ առ կատարելն փոփոխեցաւ գործ եկեղեցոյ Քրիստոսի, և զի¹¹³ մեծ էր յայնժամ ի Հոռոմ ժողովուրդ բազմութեան հրէից, որպէս ասէ գիրք Գործոցն: Ոչ զարմանք է, եթէ գուցէ թողացուցին առ ժամանակ մի առնել զնշխարն բաղարջ յաղագս նոցա տկարութեան զիջանելոյն, ապա յետո բարձին զսա¹¹⁴ իբրև զթլփատութիւն և զոհան, յորժամ զաւրացաւ աստուածպաշտութիւն: Վասն զի և հրէիցն թոյլ ետ Աստուած գոհել և կատարել զարէնս, այլ յետոյ ի նոցանէ և յամենայն աշխարհէ միանգամայն եբարձ, և արդ եթէ ետուն յայս սակա¹¹⁵ առաքեալքն, ոչ հաստատուն ետուն, այլ թոյլ ետուն ժամս ինչ: Այլ յամենայն աշխարհս ոչ ուրեք ետուն, և ոչ յիւրեանց գիրս բնաւ գրեալ է բաղարջ, այլ յամենայնն հաց է գրեալ, և թէ էր տուեալ կամ գրեալ, ապա կայր ևս:

Նոյնպէս և այլ պատրիարգունմն ոչ բռնադատեցին զսոսա թողուլ զբաղարջ և յայն սակա մեկնեցան ի միմեանց, այլ սոքա բռնադատեցին զայլսն առնուլ զայն, զոր այլ ոչ լուեալ էին և յայն սակա մեկնեցան: Վասն զի որ

¹⁰⁹ Ա. Կորնթ. ԺԱ. 23-24. «Զի ես ընկալայ ի Տեառնէ, զոր ես ձեզն ասանդեցի, եթէ Տէր Յիսուս ի գիշերին յորում մատնէր, առ հաց. գոհացաւ. երեկ ես ասէ. Այս է իմ մարմին որ վասն ձեր. զայս արարէք առ իմոյ յիշատակի»:

¹¹⁰ Գործք Ժ 45-48:

¹¹¹ Գործք ԺԶ 1-3:

¹¹² 116 երեխայքն

¹¹³ 5859 63 չիք

¹¹⁴ 5859 զնս

¹¹⁵ 116 չիք և արդ եթէ ետուն յայս սակա

նուղափառ խոստովանի զՏէր և զամենայն կարգս եկեղեցոյն նորա¹¹⁶, ի նոցանէ և բաղարջ նշխար ոչ աղարտելի է, այլ ոչ արինադրելի: Իսկ ի նոցանէ, որք ոչ ուղիղ դաւանեն զՔրիստոս, և հաց և բաղարջ անընդունելի է և անմարթ է ի ձեռաց նոցա:

Իսկ վասն Հոգոյ սրբոյ շարժէ զնոսա և ասէ բանս աննմանս ոչ ուղիղ ի միտ առնուլ նոցա զբան Աւետարանին, որ ասէ Քրիստոս վասն Հոգոյն սրբոյն, եթէ՝ «Յիւմէ անտի առնուցու¹¹⁷ և պատմեսցէ ձեզ»¹¹⁸, և զմեծին Պաւղոսի, որ ասէ, եթէ՝ «Առաքեաց Աստուած զհոգի Որդոյ իւրոյ ի սիրտս ձեր»¹¹⁹, և ոչ կամին իմանալ, եթէ զընտանութիւն և զմիատրութիւն ցուցանեն այսոքիկ, զի ոչ այսպէս ասաց Փրկիչն, եթէ՝ «Յիւմէ առնուցու¹²⁰», այլ եթէ՝ «յիմոցն առնուցու» ասեն, այսինքն է՝ զոր ի վերայ էած յաջորդամբն յայտնագոյն բանիմն, եթէ՝ «ամենայն, ինչ զոր ունի հայր, իմ է»¹²¹: Վասն այսորիկ ասաց, եթէ՝ «Յիմոցն անտի առնուցու և պատմեսցէ ձեզ», քանզի եթէ Որդի և Հոգի զամենայն ինչ, զոր լուանի ի Հաւրէ, զայն ասեն նոքա, ապա ուրեմն¹²² միոյ փառաց և զարութեան են նոքա:

Իսկ ոմանք զայս, որ ասէ¹²³, եթէ՝ «Յիւմէ անտի¹²⁴ առնուցու», այսպէս մեկնեն, եթէ յիմոյն Հաւրէ, վասն զի սովորութիւն ունիմք բազում անգամ այսպիսի բանիմ ցուցանել զմիաբանութիւն և զընտանութիւն: Եւ մեծն Պաւղոս յորժամ ասաց, եթէ՝ «զհոգի Որդոյ իւրոյ», զմի բնութիւն ցուցանէր, զի ոչ ուրում¹²⁵ ինչ ասի ումեք եղեալ, նոյն ի նմանէ եղեալ ասի և լեալ: Վասն զի Հայր Որդոյ Հայր ասի, որպէս ասացեալ է, այլ ոչ յՈրդոյ ծնեալ ասի Հայր, նոյնպէս և Հոգոյ ասի Հայր¹²⁶, այլ ոչ ի Հոգոյ լեալ ասի Հայր: Եւ Հոգի իմաստութեան ասի Հոգի, և Հոգի զիտութեան, և Հոգի հանճարոյ¹²⁷, և Հոգի որդեգրութեան¹²⁸, և Հոգի երկիւղի Աստուծոյ¹²⁹: Այլ ոչ յայսց շնորհաց ելող ասի

¹¹⁶ 116 + և

¹¹⁷ 63 առնու

¹¹⁸ Յովհ. ԺԶ 14. «յիւմէ անտի առնուցու և պատմեսցէ ձեզ»:

¹¹⁹ Գաղատ. Գ 6. «Առաքեաց Աստուած զհոգի Որդոյ իւրոյ ի սիրտս ձեր»:

¹²⁰ 116 անտի առնուցու և պատմեսցէ ձեզ

¹²¹ Յովհ. ԺԶ 15:

¹²² 5859 չիք

¹²³ 116 ասեն

¹²⁴ 116 չիք

¹²⁵ 116 որ

¹²⁶ 5859 63 չիք նոյնպէս և Հոգոյ ասի Հայր

¹²⁷ Եսայի ԺԱ 2. «Եւ հանգիցէ ի վերայ նորա Հոգի Աստուծոյ. Հոգի իմաստութեան և հանճարոյ. Հոգի խորհրդոյ և զօրութեան. Հոգի զիտութեան և աստուածաշուքութեան»:

¹²⁸ Հռովմ. Ը 15:

¹²⁹ Եսայի ԺԱ 3:

Հոգի, այլ սոփա ի Հոգոյ, զի սոցա ամենեցուն պարգևող Հոգի է, որոց արժանի են նոցա:

Եւ արդ Հայր Որդոյ ասի և Հոգոյ, և Որդի Հար ասի և Հոգոյ, և Հոգի Հար ասի և Որդոյ: Այլ վասն մի գոյոյ բնութեանն և էութեանն ասի և վասն ոչ կարգադրութեանցն և սահմանի էութեանցն և անձնատրութեանցն փոփոխել: Այլ յանդիմանեցո՞ւք խորհրդաբանութեամբք ինչ զանուղիղն և զանպատշանն գոյ այսպիսի հաստոյ:

ա. Եթէ պարզ է Հոգին սուրբ, և ի Հարէ և յՈրդոյ ելանէ, ապա մի երես իմանալի են նոփա, և աստի մտանէ շար միատրելն Սաբելիոսի, որ մի անձն ասաց գոյ գերեսինն և կամ ևս՝ կէս Սաբելի լինել¹³⁰:

բ. Եւ դարձեալ եթէ հասասարապէս ելանէ ի Հարէ և յՈրդոյ, նախ յայտնի է ստութեանն տգեղութիւն, զի որպէս պատճառու մեծ է Հայր քան զՈրդի, մեծ առաքէ և զՀոգին, իսկ եթէ մեծ ելանէ ի Հարէ բաժանումն պատճառանացն, զբաժանմունսն ցուցանէ բնութեանցն, որ և այս Արիոսի յիմարութեանն են բանք:

գ. Եւ դարձեալ եթէ յատկութեան է երողութիւն, որպէս և է անձնելութիւն և ծնելութիւն, ապա գտանի Հոգին երկուս ունելով յատկութիւնս՝ մի գայն, որ ի Հարէ ունի զերողութիւն, և միսն՝ գայն, որ յՈրդոյ, և Որդի միով յատկութեամբ բաժանի ի Հարէ, իսկ սա երկու յատկութեամբ և յայսմանէ կրտսեր քան զՈրդի է՝ ըստ անմտութեան Մակեդոնիոսի¹³¹:

դ. Եւ այլ զի եթէ Որդի հաղորդակցի Հար առ յառափումն Հոգոյն սրբոյ, ապա և Հոգի հաղորդացի¹³² Հար առ ի ծնունդն Որդոյ: Զի ամենայն¹³³ Հար, որքան հաղորդեն Որդոյ, այնոքիկ և Հոգոյն սրբոյ, և ի պատճառէն գոյ լինել, որ և այս ևս առաւել նշանագրութիւն է հերթանուսական առասպելաբանութեանցն¹³⁴:

ե. Եւ դարձեալ եթէ անկատար ինչ ի Հարէ ելանելն Հոգոյ, ապա աւելորդ

¹³⁰ Հմմտ. **Photii patriarchae** *Contra veteris Romae asseclas libellus ostendens, Spiritum sanctum ex solo Patre procedere, non vero etiam ex Filio 1*, PG 102, col. 392: Εἰ ἀπλοῦν μὲν τὸ Πνεῦμα, ἐκ τοῦ Πατρὸς δὲ καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεται, πάντως ἐν ἅν οὗτοι νομισθεῖεν πρόσωπον· κἀντεῦθεν εἰσαχθήσεται συναλοιφή Σαβέλλιος, ἢ μᾶλλον εἰπεῖν, ἡμισαβέλλιος.

¹³¹ Հմմտ. **Photii patriarchae** *De Sancti spiritus mystagogia* 32, PG 102, col. 313, որ ավելի ծավալուն է:

¹³² 116 հաղորդեցի

¹³³ 5859 որպէս

¹³⁴ Հմմտ. **Photii patriarchae** *Contra veteris Romae asseclas... 7*, col. 392: Εἴτερον ὁ Υἱὸς τῷ Πατρὶ κοινωνεῖ τῆς τοῦ ἁγίου Πνεύματος προβολῆς, καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα ταύτης κοινωνήσκει· πάντα γὰρ ὅσα τοῦ Πατρὸς κοινὰ πρὸς τὸν Υἱὸν, ταῦτα καὶ πρὸς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον· καὶ λοιπὸν ἔσται καὶ αἴτιον ἅμα καὶ αἰτιατὸν, ὃ καὶ τῆς τῶν Ἑλλήνων μυθολογίας τερατωδέστερον.

է յորդոյ առնել դարձեալ զնա: Զի եթէ ի Հարէ ելանելն ոչ կատարեալ է, յորդոյ ելանելն զի՞նչ լինիցի¹³⁵:

գ. Եւ դարձեալ եթէ ի Հարէ և յորդոյ ելանէ Հոգին, կրկին լինիցի¹³⁶ նա և խառնեալ գորով: Վասն զի պարզն յերկուց ոմանց ոչ կարէ ելանել¹³⁷:

է. Եւ դարձեալ եթէ ամենայն, որ ոչ է երկոցունցն, այն միայն միոյն է, իսկ առաքողականութիւն ոչ երկոցունցն է հաղորդակից, այլ միայն է միայնոյ, և ընդունայն եղիցի բանք ի նանիր քննողաց:

ը. Եւ դարձեալ եթէ զնոյն ինքն զառաքումն Հոգոյ և Որդի ունի, որպէս և Հայր, ապա հաւասար երկուցն է յատկութիւն առաքողականութեանն, և ո՞րպէս յատկութիւն լինի, որ ունեմ հաղորդակից է: Իսկ եթէ հակառակ է այս երոգութիւն այնմ երոգութեան, ո՞րպէս ոչ ապականէ սա զնա, վասն զի գմիմեանս ապականող են հակառակք միմեանց: Եւ եթէ ընկերակցութիւն է կէս Հոգոյն այսպէս, և կէսն այլո տեսակաւ ելանէ և յաննման կողմանց եղիցի նա ի մի ժողովեալ¹³⁸:

թ. Եւ դարձեալ եթէ ի միոյ պատճառէն, այսինքն՝ ի Հարէ են Որդի և Հոգի¹³⁹:

ժ. Եւ դարձեալ եթէ Որդի առաքէ զՀոգի, ապա ծնանի Հոգի զՈրդի, վասն զի հաւասարապատիւ երկոքեանն են, զի Հայր ծնաւ և առաքեաց:

ժա. Եւ դարձեալ եթէ Որդի ի հայրական պարզութենէն ոչ մեկնի, և Հոգին յերկուց պատճառաց ունի զէութիւն¹⁴⁰, ապա երկու իմն է, և ո՞ր է յայնմհետէ երրորդութեանն պարզութիւն և հաւասարապատիւն գոյ¹⁴¹:

ժբ. Եւ դարձեալ եթէ առ երկուս սկզբունս վերաբերի Հոգին, ո՞ր է բազմայգովութիւն միասկզբնութեան¹⁴², վասն զի հելլենական բազմասկզբնութիւն, որ է բազում իշխանութիւն, ի վերայ մտանէ յայսմանէ:

ժգ. Եւ դարձեալ եթէ ինքնութիւն Հար է առաքողականութիւն և սմա հաղորդի Որդի, ապա իբրև զնորայն է ինքնութիւն Որդոյ, որ է ծնելութիւնն և նմա հաղորդի Հայր, և յայսմ հետէ անծնունդն Հայր ծնեալ կոչեսցի:

¹³⁵ Հմմտ. **Photii patriarchae** *Contra veteris Romae asseclas*...4, col. 392. Սա ավելի համառոտ է:

¹³⁶ 116 այստեղ ընդհատվում է

¹³⁷ Հմմտ. **Photii patriarchae** *Contra veteris Romae asseclas*...2, col. 392.

¹³⁸ Հմմտ. **Photii patriarchae** *Contra veteris Romae asseclas*...5, col. 392.

¹³⁹ Հմմտ. **Photii patriarchae** *Contra veteris Romae asseclas*...6, col. 392.

¹⁴⁰ Հմմտ. Հովհաննես Երուսաղեմացոյց մեջբերումը (**А. В. Бармин**, *Полемика и Схизма*..., с. 289, сн. 86). ó υίός ύπέρ τής πατρικής άπλότητος ούκ έξίσταται, τó πνεύμα δέ πρός δύο αίτια τήν άναφοράν έχει (Ambr. 303, f. 234):

¹⁴¹ Հմմտ. **Photii patriarchae** *De Sancti spiritus mystagogia* 4, PG 102, col. 284:

¹⁴² Հմմտ. **Photii patriarchae** *De Sancti spiritus mystagogia* 11, PG 102, col. 292: ποῦ τὸ τῆς μοναρχίας πολυδύμητον...

ժդ. Եւ դարձեալ եթէ առաքէ և Որդի, և Հոգին գրկեալ է յառաճողականութենէն, ապա փոքր է գարութեամբ քան զՈրդի:

Ժե. Եւ դարձեալ եթէ առաքէ զՀոգի Հայր և առաքէ զնա և Որդի, եղիցի Հոգի մերձաւոր Հայր Որդովն յիւրմէ ելանելովն և հեռաւոր ևս գոլով յաղագս Որդոյ ելանելոյն:

Ժզ. Եւ դարձեալ եթէ անսկզբնակից ընդ Որդոյ է և Հոգին սուրբ ըստ ժամանակաւոր սկզբման և ելանէ ի նմանէ դարձեալ, ապա ստոյգ ի ծնունդն իւր ելանէ, և յայսմ հետէ ընդ նմա երևեալ և ծնունդն լինի ելող:

Եւ արդ եթէ առ ներգործութիւնս ի վերայ երկրի գառաճումն յամենայն տեղիս և զայն ասեն երումն, այս եղմարիտ է, զի առ գործս որպէս ի Հարէ ելանէ և առաքի և տուեալ լինի, նոյնպէս և յՈրդոյ ելանէ և առաքի և տուեալ լինի:

Վասն զի բնաբար և ծառայական և կրտսեր կամ արարած ոչ ի Հարէ ելանէ կամ առաքի և ոչ յՈրդոյ, այլ համակամութեամբ առ գործ ի Հարէ և յՈրդոյ ելանէ, ի Հարէ և յՈրդոյ առաքի, ի Հարէ և յՈրդոյ տուեալ լինի, ի Հարէ և յՈրդոյ առնու և տայ՝ որպէս համագոյ և համաբնութիւն նոցա: Այլ ըստ գոյացութեան և պատճառին ոչ այսպէս, այլ ի Հարէ ելանէ, որպէս Որդի ծնելութեամբ և Հոգի ելողութեամբ, և այնպէս անշփոթ ունին զինմութիւն և զկարգ անուանցն: Եւ զոր արիւնակ լոյս և հառագայթ յարեգակնէն են, նոյնպէս Որդի և Հոգի ի Հարէ, և որպէս բան և խորհուրդ ի մտաց, նոյնպէս և նոքա են, և որպէս ճրագ և լոյս ի հրոյ, նոյնպէս և նոքա:

Իսկ ըստ պատճառին ի Հարէ և յՈրդոյ ելանել անմարթ է, զի թէ ընդ նմա և ի նմանէ ի նմին ժամու ել, այս ոչ ասելի է: Եւ եթէ ի Հարէ ել, նախ և ապա յՈրդի եմուտ և դարձեալ ել, այս աննման է: Եւ երկրորդ ելանել, և եթէ Որդի յինմն ունէր, և ել նախ և յետոյ ասել, ապա ոչ ի Հարէ, այլ յՈրդոյ ել և ոչ ի Հարէ, այլ Որդոյ, որպէս թռոն ոչ որդի, այլ որդոյ որդի կոչի:

Այլ պատճառեն, եթէ այսպէս գրեալ է Ամբրոսիոս ի բանս իւր: Եւ դարձեալ ընդ նմա Աղկուստինոս և Հերոնիմոս¹⁴³, որոց պատասխանի տացում, եթէ կամ հոգեմարտին խառնակեցին զայդ ի գիրս նոցա, կամ զանօրինական և զներգործական ելիցն գրեցին, և ոչ զգոյականէ: Կամ վասն ժամանակին ինչ զայն խորհրդով ասացին և զկատարեալ ասացուածն լռեցին և յիւրում ժամու ասացին, կամ թէ որպէս զմարդիկ յայս սակս պակասեցին ի ստուգաբանելոյ: Որ և բազում և մեծամեծ արանց դիպեցաւ ի բանս ինչ պակասել, որպէս Դիոնոսի Աղէքսանդրացոյ և Մեթոդիոյ Պատարունացոյ և Պանտենոսի և Կլիմիոսի Ստորմատեցոյ և Պետրոսի և Պանփիլոսի և Թէոդոսոսո-

¹⁴³ 63 Հերոնիմոս

սի և Իրինէնսի Լողդոնեցո և Պիպոլիտէի աշակերտի նորա: Ձի զոմանս ի բանից նոցա եկեղեցի ոչ ընկալաւ, թէպէտ և այլ ամենայն բանք նոցա սքանչելի և հաւատալի են¹⁴⁴:

Վասն զի գահմանս հաւատոյս մերո ամենեւեան առաքելական արքունոցն փոխանորդն առ միմեանս բարիոք հաստատեցին, որոյ և ոչ երբէք դիմադարձ լեալ: Այլ մի կամք և հանոյակիցք եղեն առաջնորդ ամենայն և լուսաւորիչն մեծին Հոովմայ եկեղեցոյն և անփոփոխելի արեւնս եղին, որպէս զի մի յաւելցի և մի պակասեսցի յեղելոց նոցա սահմանաց հաւատոցն: Այլ և զայսոսիկ իշխեցողսն¹⁴⁵ բնաւ յեկեղեցեաց արտաքս ձգել հրամայեցին¹⁴⁶:

Եւ արդ աստուածային Գրիգորիոս Տիալալոսն կոչեցեալ¹⁴⁷ ոչ յետ բազմաց ամաց քան զվեցերորդ ժողովն երևեալ՝ հոռոմայեցոց ձայնի գրեաց և աստուածաբանեաց միայն ի Հաւր ելանել Հոգոյն սրբոյ: Իսկ Ձափարիա, որ զկնի. ՃԿ. և. Է. ամաց զգրեալսն Տիալոդոսնին ի հելլենացոց լեզու թարգմանեաց, այսպէս գրեաց զնորայն բան՝ միսիթարիչ Հոգին ի Հաւրէ ելանէ և ընդ Որդոյ կացցէ: Վասն զի ի յառաջընթացէն Յովաննոս ուսաւ զայս, որ ետես զՀոգին զի իջանէր իբրև գաղաւնի և գայր ի վերայ նորա¹⁴⁸:

Իսկ Լեոն և Վենետիկաւէ մեծին Հոռոմա որք յետ սոցա քահայանապետքին ի խորհուրդ քահանայագործութեան, ի պատարագն ելլադացոց լեզուան օրինադրեցին զհաւատամքն ասել ի նոյնն ի Հոռոմ քաղաք և յամենայն եկեղեցիս նորա, որպէս զի մի նեղութիւն լեզուին հոռոմայեցոց պատճառ

¹⁴⁴ **Photii patriarchae De Sancti spiritus mystagogia** 4, PG 102, col. 393: Προφασίζονται δὲ, ὅτι Ἀμβρόσιος οὕτως εἶρηκεν ἐν τοῖς λόγοις περὶ αὐτοῦ, ἔτι δ' Ἀύγουστίνος καὶ Ἱερώνυμος ὑπὲρ ὧν ἀπολογητέον, ὡς ἢ νενοθεύκασιν οἱ πνευματομάχοι τὰς τοῦτων συγγραφὰς ἢ κατ' οἰκονομίαν ἴσως εἰρήκασιν, ἢ καὶ ὁ μέγας Βασίλειος ἐχρήσατο, παρ' ἑαυτῶ φυλάττων ἀπόρρητον μέχρι τινος τοῦ παναγίου Πνεύματος τὴν θεολογίαν, ἢ καὶ τῆς ἀκριβείας ὡς παρασύρησαν, ὁ πολλοὶ πεπόνθασιν τῶν μεγάλων ἐν τισιν ὡς ὁ Ἀλεξανδρείας Διονύσιος καὶ Μεθόδιος ὁ Πατάρων καὶ Πιέριος καὶ Πάμφιλος καὶ Θεόγνωστος καὶ Εἰρηναῖος ὁ Λουγδούνων, καὶ Ἰππόλυτος ὁ αὐτοῦ μαθητής.

¹⁴⁵ 5859 իշխեցողացն

¹⁴⁶ **Photii patriarchae De Sancti spiritus mystagogia** 10, PG 102, col. 393: Εἶπον οἱ τρεῖς, ὡς Ῥωμαῖοι λέγουσιν, οἱ δὲ ἐπὶ συνόδων οὐκ εἶπον. Τὸν γὰρ πίστεως ἡμῶν ὄρον πᾶσαι διαδοχὰς ἐβεβαίωσαν, αἷς οἱ πρόεδροι καὶ λαμπήρες Ῥωμαϊκῆς Ἐκκλησίας ἀναντιρρήτως συνενηφίσαντο καὶ δόγμα προστεθῆναι μηδὲν ἐτι θεοικασί μῆτ' ἀφαιρεθῆναι τοῦ ῥηθέντος ὄρου, ἀλλὰ καὶ τὸν κατατολμήσαντα παντάπασιν ἀπορραγῆναι τῆς πίστεως τῆς Ἐκκλησίας.

¹⁴⁷ 63 կոչեցեաց

¹⁴⁸ **Photii patriarchae De Sancti spiritus mystagogia** 11, PG 102, col. 393: Ὁ μέντοι Γρηγόριος ὁ Διάλογος οὐ πολὺ μετὰ τὴν ἐκτὴν σύνοδον ἀκμάσας, Ῥωμαϊκῆ φωνῆ καὶ ἐθεολόγησεν ἐκ τοῦ Πατρὸς προβάλλεσθαι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον. Ζαχαρίας δὲ πέντε καὶ ἐξήκοντα καὶ ἑκατὸν ἔτεσιν ὕστερον τὰ συγγράμματα τοῦ Διαλόγου δι' Ἑλληνίδος ἐρμηνεύων φωνῆς, τὸ παράκλιτον Πνεῦμα, φησὶν, ἐκ τοῦ Πατρὸς προέρχεται καὶ ἐν τῷ ὕψι μένει. Παρὰ τοῦ Προδρόμου τοῦτο μαθὼν ἰδόντος τὸ Πνεῦμα καταβαίνον ὡσεὶ περιστεράν καὶ μένον ἐπ' αὐτόν.

հայհոյութան ինն լինիցի: Որպէս և Լեոն¹⁴⁹ զգանձարանն Հռովմայ առաքելական եկեղեցոյն բացեալ, և երկուս ասպարակերպ տախտակս գտեալ յաստուածային յայն գանձանակի եղեալս ի պահեստի և հանեալս զնոսա, որք և հելլենացի գրով և լեզուան էին¹⁵⁰ գրեալ զբարեպաշտ դասանութիւն հաւատոյ, զնոսա առաջի ամենայն հոռմայեցոցն ընթեռնոյ հրամայեաց: Եւ այնպէս ունէին, որպէս անդ գրեալ էր մինչև յաւուրս Սերգիոս պատրիարգին Կոստանդինուպօլսիյ, և ֆահանայապետք Հռոմա ի սկիզբն իւրեանցն գալո ի ֆահանայապետութիւն զհաստատութիւն իւրեանց հաւատոց գրէին թողթս և առաքէին ի շորորոդ պատրիարգացն արթոս և այնպէս հրամանաւ նոցա ելանէին յարթոսն Պետրոսի առաքելոյն և հաւատամքն անփոխադրելի գրէին¹⁵¹:

Եւ արդ զի՞նչ պետք է բազում բանից: Տէրն զՀոգին ի Հարէ ելանէլ ասէ, և Պաւղոս ասէ, եթէ մեք և եթէ հրեշտակք երկնից անտարանեմք անլի ֆան զոր առնէմք, անիծեալ լիցի: Եւ արդ մեք զձերն ո՞չ հայհոյեմք և ո՞չ խորեմք զամենայն, ո՞վ հոռմայեցիք, այլ հաւատով ընդունիմք զհին և զնոր աւանդութիւնս և սրբապէս պատուեմք, և դոք ոչ իրաւունս ունիք բռնադատել զմեզ թողոյ մեզ զհինն աւանդութիւնն, զոր ամենայն հոռմայեցոց ֆահանայապետքն հաւատացին մինչև ցայժմ, զոր գրով ունիք դոք և մեք: Զի մեք նորա-գոյնս ինչ ոչ առաք կամ ունիմք¹⁵²:

¹⁴⁹ 63 Լեոն-ից վեր՝ էոն 5859 էոն լեոն

¹⁵⁰ 63 լեզուաւ ունէին

¹⁵¹ **Photii patriarchae De Sancti spiritus mystagogia** 12, PG 102, col. 396: Λέων καὶ Βενέδικτος, οἱ μεγάλοι Ῥώμης ἀρχιερεῖς Ἑλληνιστί κατὰ τὴν ἱερὰν μυσταγωγίαν ἐκφωνεῖσθαι τὸ σύμβολον τῆς πίστεως ἐν τῇ Ῥώμῃ καὶ ταῖς ἄλλαις ὑπὸ ταύτην Ἐκκλησίαις ἐνομοθέτησαν, ἵνα μὴ τὸ στενὸν τῆς διαλέκτου βλασφημίας παράσχη πρόφασιν. Οὗτος δὲ ὁ Λέων τὸ θησαυροφυλάκιον τῆς ἀποστολικῆς Ἐκκλησίας Ῥωμαίων διανοίξας, ἀσπίδας δύο τοῖς ἱεροῖς κειμηλίοις συναποτεθησαυρισμένας ἐξένεγκεν, Ἑλληνικοῖς καὶ γράμμασι καὶ ῥήμασιν ἐχούσας τὴν εὐσεβῆ τῆς πίστεως ἐκθεσιν, καὶ ταύτας ἐνώπιον ὑπαναγνωσθῆναι τοῦ Ῥωμαϊκοῦ πλήθους ἐδικαίωσεν. Καὶ μέχρι τοῦ εὐσεβοῦς πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Σεργίου Ῥώμης ἀρχιερεῖς ἐν ἀρχῇ τῆς ἱερωσύνης ἐπιστολάς εἰς πάντας τοὺς πατριαρχικοὺς θρόνους.

¹⁵² Հմմտ. **Photii patriarchae De Sancti spiritus mystagogia** 13, PG 102, col. 396: Ἀλλὰ τί δεῖ πολλὰ λέγειν; Ὁ Υἱὸς καὶ Δεσπότης τὸ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκ πορεύεσθαι μυσταγωγεῖ καὶ ὁ μέγας Παῦλος αὐθις ἀποφαίνεται λέγων·

Κἂν ἡμεῖς ἢ ἀγγελος ἐξ οὐρανοῦ εὐαγγελίζεται ὑμῖν παρ' ὃ εὐηγγελισάμεθα ὑμῖν, ἀνάθεμα ἔστω. Τίς δὲ ἐπιζητεῖ διδάσκαλον ἄλλον, εἰ μὴ προφανῶς μέμνηεν;

GOHAR MURADYAN

**THE SERMON ON THE ROMANS ASCRIBED
TO JOHN OF DAMASCUS**

Keywords: Eustratius of Nicaea, Greek Church, Latin Church, ecclesiastical schism, the *Synodicon* by John, patriarch of Jerusalem, Michael Cerularius, Peter of Antioch, patriarch Photius.

The works of John of Damascus were translated into Armenian from Georgian in the 13th century by Simēon Pghndzahanets‘i. The manuscripts of the corpus often contain a sermon *On the Romans*. Eustratius of Nicaea (metropolitan bishop of Nicaea in the early 12th c., pupil of John Italus) is mentioned as its author. It is a criticism of the Latin Church from the point of view of the Greek Church.

However, this translation displays close parallels with the *Synodicon* by John, patriarch of Jerusalem (the eighth in early 12th c. or the ninth in the mid 12th c.). The Greek original is extant in two manuscripts kept in the Bibliotheca Ambrosiana in Milan (Ambr. Gr. 1 et 303); it is unpublished but its content is briefly presented in a book by A.V. Varmin (А.В. Бармин, *Полемика и схизма. История греко-латинских споров IX–XII веков*, Moscow, 2006, 287–290), and it allows us to assume that the sermon *On the Romans* published here is a translation of it. This supposition is also confirmed by some common points in the sermon *On the Romans* and a source of the *Synodicon*, namely the letter (dated 1054) of Michael Cerularius, patriarch of Constantinople, to Peter of Antioch (PG 120, col. 781–793), as well as by close parallels of the Armenian text with Photius’ *De Sancti spiritus mystagogia* (PG 102, col. 279–392) and with the *Contra veteris Romae asseclas...* attributed to him (PG 102, col. 392–400). The close links between the *Synodicon* with these texts are witnessed by the same Barmin (111, 157, n. 133).

The Armenian version is published here on the basis of three manuscripts of the 16th–17th centuries.

ГОАР МУРАДЯН

СОЧИНЕНИЕ *СЛОВО О РИМЛЯНАХ*, ПРИПИСАННОЕ
ИОАННУ ДАМАСКИНУ

Ключевые слова: Евстратий Никейский, Греческая церковь, Латинская церковь, церковная схизма, *Синодик* иерусалимского патриарха Иоанна, Михаил Керуларий, Петр Антиохийский, патриарх Фотий.

Труды Иоанна Дамаскина, переведенные на армянский с грузинского в 13-ом веке Симеоном Пгндзаанеци, в рукописях сопровождает *Слово о римлянах*, причем в заглавии упоминается имя Евстратия Никейского (митрополита Никейи в нач. 12-го века, ученика Иоанна Итала). В нем содержится критика латинской церкви с точки зрения церкви греческой.

На самом деле в *Слове о римлянах* обнаруживаются тесные параллели с *Синодиком* Иерусалимского патриарха Иоанна (8-го, нач. 12-го в., либо 9-го, середина того же века). Греческий оригинал сохранился в двух рукописях библиотеки Амбросиана в Милане (Ambr. Gr. 1 et 303); он не издан, однако его содержание, вкратце пересказанное в книге А. В. Бармина *Полемика и схизма. История греко-латинских споров IX-XII веков* (Москва, 2006, сс. 287-290), позволяет предположить, что публикуемый текст мог быть его переводом. Это предположение подтверждается также общностью некоторых пунктов *Слова о римлянах* с источником *Синодика*, письмом 1054 г. Патриарха Константинополя Михаила Керулария Петру Антиохийскому (PG 120, col. 781-793), дословными параллелями с *Мистагогией святого духа* патриарха Фотия (PG 102, col. 279-392) и с приписанным ему трактатом *Против приверженцев старого Рима* (*Contra veteris Romae asseclas...* PG 102, col. 392-400), о близости *Синодика* с которыми свидетельствует опять же А. Бармин (с. 111, 157, сн. 133).

Армянский перевод издается на основе 3-х рукописей 16-17-го веков.